

İbn A'sem el- Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Sıffin Savaşı ve Tahkîm Hadisesi

The Battle of Siffin and the Event of Tahkîm in Ibn A'sem al-Kûfi's Kitâb al-Futûh

Fatih GENÇDOĞAN

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı
Arş. Gör., Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Department of Islamic History and Arts Department of Islamic History
Isparta/Türkiye
fatihgencdogan@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-7852-2744

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 15 Nisan / April 2024

Kabul Tarihi | Accepted: 6 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2024

Atıf | Cite as: Fatih Gençdoğan, "İbn A'sem el- Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Sıffin Savaşı ve Tahkîm Hadisesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (Haziran 2024/1), 285-311.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Sıffin Savaşı ve Tahkîm Hadisesi*

Öz

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Müslümanlar arasında meydana gelen hadiselerin doğru anlaşılabilirliği için olayların aktörleri konumundaki sahâbe ile ilgili haberler büyük önem taşımaktadır. Fakat öyle anlaşılmaktadır ki yaşananları günümüze nakleden bazı tarihçiler eserlerini yazarken mezhep taassubunun etkisinden kurtulamamışlar, hatta bazen eserlerini sırf bu nedenlerle kaleme almışlardır. Araştırmanın konusunu teşkil eden ve fitne dönemi olarak isimlendirilen bu dönemle ilgili rivayetler oldukça karmaşık ve ihtilâflıdır. Bu karmaşayı ortadan kaldırmak için olayların objektif bir biçimde değerlendirilmesi gerektiği aşikardır. Fakat iki ana yaklaşımı temsil eden Şîî ve Sünnî eğilimden Şîa, açıkça tarihi rivayetleri kendi öğretisi doğrultusunda tahrif ederken, Sünnî yaklaşım ise çoğunlukla olduğu gibi savunma refleksiyle hareket ederek sahâbeye ve olaylara bakışını bunun üzerinden kurgulamaktadır. Dolayısıyla olaylara dair birbirinden farklı iki bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, o dönemde toplumda büyük kırılmalara neden olarak hizipleşmeyi başlatan ve yankıları günümüze kadar ulaşan, çelişkili rivayetler nedeniyle isabetli bir değerlendirme yapmanın neredeyse mümkün olmadığı Sıffin Savaşı ve Tahkîm süreci, eserinde Şîî eğilimli olduğuna işaret eden pek çok rivayet bulunan ve Şîî olduğu yaygın şekilde kabul edilen İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'u merkez alınarak incelenmiş, eserde yer alan rivayetler tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Sıffin Savaşı'nda yaşanan hadiseleri aktarırken bir sened zinciri ya da râvî zikretmeyen İbn A'sem, elindeki rivayet havuzundan bir metin kurgulamış ve eserde buna yer vermiştir. Kitâbü'l-Fütûh incelendiğinde eserde yer alan rivayetlerin satır aralarında Hz. Ali'nin vasîliği düşüncesinin ince ince işlendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Ali'nin karşısında yer alan Hz. Muâviye'nin ailesi Ümeyyeoğulları hakkındaki iftiraya varan mesnetsiz rivayetler de eserin yazımındaki taraflı üslubu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Şîî olmakla itham edilen İbn A'sem'in, Kitâbü'l-Fütûh'taki üslubu ve eserde naklettiği rivayetler göz önüne alındığında, söz konusu iddianın mesnetsiz olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca müellifin, eseri kaleme alırken dini ve siyasi saiklerin etkisinden kurtulamadığı açıkça görülmektedir. Fakat İbn A'sem'in, eserinde özellikle ilk iki halife ile ilgili yer verdiği rivayetler dikkate alındığında mutaassıp bir Şîî olmadığı da ifade edilebilir.

Kitâbü'l-Fütûh, Benî Sâide Sakîfesi ile başlayarak önce Hulefâ-yi Râşidîn dönemini, ardından Emevîler ve Abbâsîler devrini konu edinmektedir. Ancak müellifin Şîî olması nedeniyle eserde Sıffin Savaşı ve Tahkîm süreciyle alakalı rivayetlere geniş yer ayrılmış, Hz. Ali dönemi eserin dörtte birini oluşturacak şekilde kaleme alınmıştır. Müellif, Hz. Ali ve taraftarları lehine pek çok haber nakletmiş, yer yer de bunu uydurma rivayetlerle desteklemekten çekinmemiştir. Kitâbü'l-Fütûh, muhtemelen müellifi hakkındaki olumsuz şayia sebebiyle pek rağbet görmemiştir. Ancak bahse konu dönemle ilgili

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında hazırlanan “Şîî ve Sünnî Düşüncede Hz. Ali Algısı -İbn A'sem ve İbn Kesîr Örneği-” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

fikir vermesi açısından pek çok ilginç rivayet barındırmaktadır. Dolayısıyla eser hem başka tarih kitaplarında rastlanmayan haberleri ihtiva etmesi hem de mezhebî tutum ve taassubun tarih yazımını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: İbn A'sem, Kitâbü'l-Fütûh, Sıffîn, Tahkîm, Şîa, Ümeyyeoğulları.

İbn A'sem el- Kûfî'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Sıffîn Savaşı ve Tahkîm Hadisesi
Abstract

The news about the Companions, who were the actors of the events, are of great importance for the correct understanding and evaluation of the events that took place among Muslims during the period of the Khulefâ-yi Râshidîn. However, it is understood that some historians who narrated the events to the present day could not get rid of the influence of sectarian prejudice while writing their works, and sometimes even wrote their works solely for these reasons. The narrations about this period, which constitutes the subject of this study and is called the fitna period, are quite complex and controversial. It is obvious that the events should be evaluated objectively in order to eliminate this confusion. However, of the two main approaches, the Shi'a and Sunnite tendencies, the Shi'a clearly falsifies the historical narrations in line with its own doctrine, while the Sunnite approach, as is often the case, acts with a defensive reflex as it builds its view of the Companions and the events on this basis. Therefore, two different perspectives on the events emerge. In this study, the Battle of Sıffîn and the Tahkîm process, which caused great ruptures in the society at that time, initiated factionalization, and whose repercussions have survived to the present day, where it is almost impossible to make an accurate evaluation due to contradictory narrations, is examined by focusing on the Kitâb al-Futûh of Ibn A'sem al-Kûfî, who is widely accepted to be a Shi'ite and has many narrations indicating that he is a Shi'ite, and the narrations in his work are tried to be analyzed.

While narrating the events of the Battle of Sıffîn, Ibn 'A'sem, who did not mention a chain of narrators or a narrator, constructed a text from the pool of narrations at his disposal and included it in his work. When the Kitâb al-Futûh is analyzed, it is seen that the idea of Ali's executorship is subtly woven between the lines of the narrations in the work. In addition, the slanderous and baseless narrations about Mu'awiya's family, the Umayyads, who opposed Ali, are noteworthy in terms of revealing the biased wording in the writing of the work. Considering the wording of Ibn 'A'sem, who was accused of being a Shi'ite, in Kitâb al-Futûh and the narrations he narrated in the work, it is understood that this allegation is not baseless. Moreover, it is clear that the author was not free from the influence of religious and political motives while writing the work. However, it can also be stated that Ibn A'sem was not a Shi'ite fanatic, especially considering the narrations he included about the first two caliph in his work.

Kitâb al-Futûh starts with the Benî Sâida Sakîfa and covers the period of the Khulefâ-yi Râshidîn, followed by the Umayyads and the Abbasids. However, due to the author's being a Shi'ite, the book devotes a large space to the narrations related to the Battle of Sıffîn and the Tahkîm process, and the period of Ali constitutes one-fourth of the work. The author narrated many reports in favor of the Ali and his supporters, and occasionally supported them with fabrications. Kitâb al-Futûh was not widely

demande, probably due to the negative publicity about its author. However, it contains many interesting narrations to give an idea about the period in question. Therefore, the work is valuable both in terms of containing news not found in other history books and in terms of showing how sectarian attitudes and prejudice affected historiography.

Keywords: Ibn 'A'sem, Kitāb al-Futūh, Sıffīn, Tahkīm, Shī'a, Umayyads.

Giriş

Hiz. Osman'ın acı bir şekilde katledilmesinden sonra olağanüstü şartlarda göreve gelen Hiz. Ali, isyancılar tarafından deyim yerindeyse apar-topar halife ilan edildiği için ortak bir kabule mazhar olamamış ve ilk günlerinden itibaren ciddi sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Hiz. Ali'nin göreve geldikten sonra karşılaştığı ilk sorun Hiz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesidir. Fakat bazı sebeplerden dolayı Hiz. Ali'nin isyancıları cezalandırması mümkün olmamıştır. İsyancılar karşısında muktedir olmadığı için maktul halifenin katillerini cezalandırma işini bir süreliğine ertelemek zorunda kalan Hiz. Ali, Şam valisi Muâviye'yi katilleri neden cezalandıramadığı hususunda bir türlü ikna edememiş ve uzun süren mektuplaşmaların ardından savaş kaçınılmaz olmuştur. Ancak taraflar bir noktada sorunu tahkīm yoluyla çözmeye karar vermişler, işte bu tahkīm hadisesi doğurduğu sonuçlar yönünden Müslüman toplum üzerinde oldukça etkili olmuş, siyasî ve mezhebî firkalar bu olaya yakından ilgi göstermişlerdir. Savaşın son bulması için başvuru tahkīm özellikle Hiz. Ali ordusunda ciddi ihtilaflara neden olmuş ve yaşananlar bir daha birleşmemek üzere İslâm dünyasını bölerek çeşitli gruplara ayrılmasına sebep olmuştur.

İsyancılar tarafından halife ilan edilen Hiz. Ali kendilerine hükmedemediği¹ bu topluluğa karşı muhaliflerinden yardım istemiş, kendisine destek verilecek olursa katillerin cezalandırılabilceğini ifade etmiştir. Ancak muhalifler Hiz. Osman'ın kanının davacısı oldukları iddiasıyla Hiz. Ali'ye itaat etmemişlerdir.² Şam valisi Hiz. Muâviye de başlangıçta katillerin teslim edilmesi halinde biat edeceğini söylemişse de sonraları işi ileri bir boyuta taşıyarak Hiz. Ali'nin hilafetinin meşruluğunu tartışmaya açmıştır.³ Dolayısıyla Müslümanlar arasında bir iç savaş kaçınılmaz hale gelmiş, nihayetinde süreç savaşların ardından halifenin Hâricîler tarafından katliyle sonuçlanmıştır. Yaşanan olayların sebeplerinin sağlıklı şekilde tespit ve tetkik edilebilmesi için konunun farklı kaynaklar üzerinden incelenmesi gerekmektedir. Bahse konu dönemle ilgili pek çok bilgiyi yalnızca kendisinde bulabileceğimiz bir kaynak olan İbn A'sem'in (ö. 320/932) Fütūh'u, müellifin Şîi olması nedeniyle de oldukça dikkat çekicidir.

İbn A'sem el-Kûfî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müellifin doğum ve vefat tarihleri kesin olarak bilinmediği gibi ismi dahi ihtilaflıdır. İbn A'sem'in ismi Kitâbü'l-Fütūh'un Arapça aslında Ahmed b. Muhammed b. A'sem diye geçerken, Farsça tercümesinde Ahmed

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: Darü'l-Maârif, 1967), 4/437.

² *Târîhu't-Taberî*, 4/561.

³ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II: (Hulefâ-i Râsîdîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 281.

b. Ali b. A'sem şeklinde geçmektedir.⁴ Yâkût (ö. 626/1229), İbn A'sem'den Ahmed b. A'sem diye bahsederken, Keşfü'z-Zünûn'da hem Muhammed b. Ali hem de Ahmed b. Ali olarak zikredilmiştir.⁵ "III (IX) ve IV. (X.) yüzyıllarda yaşayan diğer İslâm alimlerinin aksine İbn A'sem'le ilgili bundan başka bilgi bulunmamasının, hatta zayıf ve metruk râvîleri konu edinen biyografik eserlerde dahi adına rastlanmamasının sebebi muhtemelen, kendisinden sonra gelen tarih ve tabakat yazarlarının ondan - adını anarak- hiç faydalanmamış olmalarıdır."⁶ Gerçekten de diğer Arap tarihçiler eserlerinde İbn A'sem'in kitabına atıfta bulunmamışlardır.⁷ Yâkût el-Hamevî, İbn A'sem'in Şiî olduğunu belirleterek, hadis alimlerinin nazarında zayıf bir kimse olduğunu aktarmaktadır.⁸ Eserleriyle ilgili olarak ise İbn A'sem'in Kitâbü'l-Fütûh dışında Me'mûn döneminden Muktedir-Billâh (ö. 320/932) döneminin sonuna kadar yaşanan olayları içeren bir eserden daha söz etmekte ve kendisinin bu kitapları gördüğünü kaydetmektedir.⁹ Muktedir-Billâh'ın 320 senesinde vefat ettiği göz önüne alınırsa eserini 204 (819) yılında yazdığına dair verilen bilginin¹⁰ gerçeği yansıtmadığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla İbn A'sem'in, 4. yüzyılın ilk on yıllarında yaşadığı ve eserini de bu dönemlerde yazdığı kabul edilmelidir.¹¹

Farsça tercümede olaylara fazla edebî bir şekilde yer verilmiş olduğundan Kitâbü'l-Fütûh'un roman tarzında yazıldığı yönünde yanlış değerlendirmeler de doğmuştur.¹² Nitekim Storey, eseri "Popüler ve romantik bir tarih kitabı"¹³ olarak nitelemektedir. Ancak eserin Arapça aslının bulunmasıyla beraber bu değerlendirme anlamını yitirmiş ve Fütûh'un son derece önemli bir eser olduğu ve diğer kaynaklarda rastlanmayan bazı bilgileri ihtiva ettiği anlaşılmıştır.¹⁴ "Taberî'de (ö. 310/923) ve gerek diğer kaynaklarda bulunmayan bazı kayıtlar, İbn A'sem'in eserinde mevcuttur; Ya'kubî (ö. 292/905) ve Dineverî'de (ö. 282/895) mevcut olup, Taberî'de veya Belâzürî'de (ö. 279/892) bulunmayan bazı kayıtlara İbn A'sem'in eserinde tesadüf edilmektedir."¹⁵ Eser Irak, Horasan, Doğu Anadolu'nun fetihleri, Arapların diğer milletlerle savaşları ve Bizans'la münasebetler ile Irak bölgesindeki iç savaşları detaylı şekilde konu edinmektedir.¹⁶ İbn A'sem, Hz. Ali dönemine ayrı bir ehemmiyet göstermiş, bu döneme kitabın tamamının dörtte birini işgal edecek şekilde geniş yer ayırmıştır.¹⁷ Muhtemelen bu dönemin bu denli uzun ele alınması tesadüf değildir ve İbn A'sem'in Şiî olması bu hususta etkili

⁴ Mustafa Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/325.

⁵ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ' İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 1/202; Kâtip Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, ed. Şerefettin Yaltkaya - Rifat Bilge (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2/1239.

⁶ Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", 19/326.

⁷ Charles A. Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey* (London, 1970), 1/208.

⁸ *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 1/202.

⁹ *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, 1/202.

¹⁰ Âğâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi 'ş-Şî'a* (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1983), 16/119.

¹¹ Andrew McLaren, "Dating Ibn A'tham's History", *Al-'Usur al-Wusta*, (2022), 217.

¹² Zeki Velidi Togan, "İbn A'semülküfi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 702.

¹³ Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, 1/207.

¹⁴ Akdes Nîmet Kurat, "Abû Muhammad Ahmad Bin A'sam Al-Kûfi'nin Kitâb Al-Futûh'u", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/2 (1949), 258.

¹⁵ Kurat, "Abû Muhammad Ahmad Bin A'sam Al-Kûfi'nin Kitâb Al-Futûh'u", 262.

¹⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998), 62.

¹⁷ Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", 19/326.

olmuştur. “İbn A’sem kitabını, Hz. Ali başta olmak üzere Şîî imamlarını ve onları destekleyenleri övmek, Muâviye ve oğlu Yezîd ile diğer Emevîler’i ve arakasından da Abbâsîler’i yermek, ayrıca genelde Yemenliler’i, özelde Ezd kabilesi mensuplarını yüceltmek için kaleme almıştır.”¹⁸ Zeki Velidi Togan da İbn A’sem’in, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki savaflara değinirken Şîîlik taassubu izhar ettiğini belirterek bu yönde bir değerlendirmede bulunur.¹⁹ Akdes Nimet Kurat, Kitâbü’l-Fütûh’u incelediği çalışmasında İbn A’sem’in eserinin bariz şekilde Şîî tesiri taşıdığını ifade ederek Sünnî bakış açısının üstün geldiği tarihçiler tarafından problemlî görüldüğünden onların, eserlerinde İbn A’sem’in eserine pek iltifat etmediklerini, bunun da eserin o dönem için sönük kalmasına neden olduğuna işaret etmektedir.²⁰ İbn A’sem’in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemleriyle ilgili anlatımları incelenecek olursa, onun Ğulâtü’ş-Şî’a’dan²¹ olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Çalışmasında Abbâsîler Dönemi’ndeki bazı rivayetleri aktarırken isnad usulüne riayet etmişse de²², Sıffin Savaşı’ndan söz ederken kendisine rivayetleri ulaşan râvîleri başlangıçta toplu halde zikrederek hangi haberi kimden aldığını açıkça belirtmemiştir. Daha önce ifade edildiği gibi eserinde Şîa’ya meyli açıkça tebartüz edilen İbn A’sem’in birçok râvi ve sahâbî adı uydurduğu da kabul edilmektedir.²³ Şîî bir tarihçi olarak bazen uydurma rivayetlere yer vermesinin yanında yeri geldiğinde olayları kendi bakış açısına göre tevil ve tahrif etmekten ve anlatımı muhtemelen çoğu kendisine ait olan şiiirlerle zenginleştirmekten kaçınmamıştır. Şîî bir müelliften bekleneceği üzere bazı hadiseleri anlatırken olayları olduğundan daha dramatik bir hale getirmeye çalıştığı da görülmektedir.

Bu araştırmanın konusunu teşkil eden Sıffin Savaşı ve Tahkim hadisesini çeşitli açılardan inceleyen bazı eserler mevcuttur.²⁴ Ayrıca İbn A’sem ve eseri Kitâbü’l-Fütûh’u konu alan çalışmalar da bulunmaktadır.²⁵ Fakat mezkûr hadiseleri İbn A’sem el-Kûfi’nin eseri özelinde ele alan bir çalışmanın mevcut olmadığı dikkate alındığında Şîî bir müellifin olaylara yaklaşımındaki farklılığı ortaya koyacak

¹⁸ Fayda, “İbn A’sem el-Kûfi”, 19/326.

¹⁹ Togan, “İbn A’semülkûfi”, 702.

²⁰ Kurat, “Abû Muhammad Ahmad Bin A’sam Al-Kûfi’nin Kitâb Al-Futûh’u”, 255.

²¹ Daha çok Şîa’ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar. Bkz. Mustafa Öz, “Galiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

²² Ebû Muhammed Ahmed b. A’sem el-Kûfi el-Ahbârî İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1991), 8/375.

²³ Fayda, “İbn A’sem el-Kûfi”, 19/325.

²⁴ Sıffin Savaşı ve Tahkim hadisesini değerlendirme konusu yapan bazı çalışmalar için bkz. İsmail Tanrıverdi, *Sıffin Vakası* (Kitabi Yayınevi, 2023); Muhsin Düğeroğlu, *İlk Dönem İslam Tarihçilerinin Sıffin Savaşı’na Yaklaşımları* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021); Mahayudin Hajji Yahya, “İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffin Vakası”, çev. Ahmet Turan Yüksel, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2010), 241-260; Ahmet Önkâl, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2 (2003), 33-68; Adnan Demircan, “Tahkim Sürecinde Hz. Ali”, *Hazreti Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 157-168; Yusuf Sansarkan, *İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi* (Bursa Uludağ Üniversitesi, 2017).

²⁵ İbn A’sem el-Kûfi’nin Kitâbü’l-Fütûh’u merkez alınarak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemleri farklı açılardan çalışılmış olmasına karşın Hz. Ali dönemine dair bir çalışma mevcut değildir. Söz konusu çalışmalar için bkz. Mahmut Kelpetin, *İbn A’sem el-Kûfi’nin (ö. 320/932’den sonra) Kitâbü’l-Fütûh’unda Hz. Ebû Bekir dönemi* (Marmara Üniversitesi, 2002); Rukiye Tosun, *Belazîri ve İbn A’sem’e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi* (Selçuk Üniversitesi, 2009); Beytullah Palazoğlu, *İbn A’sem el-Kûfi’nin Kitâbü’l-Fütûh’unda Hz. Osman Dönemi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2023).

böylesi bir çalışma önem arz etmektedir. İbn A'sem el-Kûfi, Sıffin ile ilgili haberlere geçmeden evvel Sıffin hususunda rivayetleri kendisine ulaşan râvîlerden meydana gelen uzun bir sened zinciri nakledip, eserde vereceği bilgilerin kendisine söz konusu râvîlerden ulaşan haberlerin bir derlemesi olacağını ifade etmektedir.²⁶ Dolayısıyla yaşananları aktarırken önceden haber verdiği üzere hepsini tek bir anlatım gibi sunarak, haberle ilgili herhangi bir sened zincirini ya da en azından haberi kendisinden aldığı râvîyi zikretmemiştir.

Kitâbü'l-Fütûh'ta Sıffin Savaşı ve Tahkîm Süreci

Hiz. Ali Basra'daki muhalefeti bastırıp itaat altına aldıktan sonra ordusuyla birlikte Kûfe'ye ulaşmış ve kontrolü altından bulunan bazı beldelere valilerini göndermiştir. Bu beldelerden olan Cezîre'de halk Hiz. Osman taraftarı olduğundan, onun öldürülmesinden sonra da bölgeye Dahhâk b. Kays'ı vali olarak atayan Muâviye'ye biat etmişlerdir. Hiz. Ali bunu haber alınca Eşter en-Nehâî'yi Cezîre ve çevresine vali olarak atamıştır. Rakka halkından destek isteyerek ordusuyla bölgeye yönelen Eşter, Dahhâk'ı mağlup ederek düşmanlarını Şam'a kadar sürmüştür,²⁷ Hiz. Ali yaşananları haber alınca taraftarlarına hitap ederek Muâviye'nin, kendisini Hiz. Osman'ın katili olmakla suçlayarak Şamlıları galeyana getirdiğini ve hilafet hakkı hususunda kendisiyle çekişmeye girebileceğini söylemiştir. Ardından bir mektup yazan Hiz. Ali insanların kendisine "bey'atü âmme" ile biat ettiklerini hatırlatarak Muâviye'yi itaat etmeye çağırmıştır.²⁸ Bu noktada İbn A'sem, Muâviye'nin Hiz. Ali'ye karşı tavrında belirleyici olduğunu öne sürdüğü bir haberi zikretmektedir. Buna göre Hiz. Osman zamanında Irak valiliği yapan Velîd b. Ukbe, Hiz. Ali ile Muâviye arasında yaşananlardan haberdar olunca hemen Muâviye'ye bir mektup yazmış, Hiz. Ali'ye karşı mücadele etmesi gerektiğini söyleyerek onu kışkırtmıştır. Velîd'in yazdıklarından memnun olan Muâviye de Hiz. Ali ile mücadeleye kesin olarak karar vermiştir. Müellif, Velîd b. Ukbe'nin Hiz. Osman zamanında kendisine had cezası uygulayan Hiz. Ali'ye o günden beri kin tuttuğunu ve bu yüzden Muâviye'yi ona karşı kışkırttığını iddia etmiştir.²⁹ Şiiilerin, Hiz. Ali ile arasında yaşananlar nedeniyle Velîd'e olan bakışları göz önüne alındığında³⁰ neden İbn A'sem'in bu rivayete yer verip, Velîd'e Muâviye'nin Hiz. Ali'ye karşı harekete geçme kararında önemli bir rol biçtiği daha anlaşılır hale gelmektedir.

Geçen süre zarfında her iki taraf da kuvvetlerini güçlendirmenin yollarını aramış, çeşitli bölgelere mektuplar göndermek vasıtasıyla ittifaklarını genişletmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Hemedân valisi Cerîr b. Abdullah ile Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays halifenin daveti üzerine Kûfe'ye

²⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/489.

²⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/493.

²⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/494.

²⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/496.

³⁰ "Velîd b. Ukbe bir kısmı şahsî hatalarından kaynaklanan, bir kısmı zanna ve iftiraya dayanan çeşitli eleştirilere mâruz kalmıştır. Bu eleştiriler daha çok Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Ma'mer b. Müsennâ, Asmaî ve Ebü'l-Ferec el-İsfahânî gibi hadis ilminde fazla ihtisası olmayan, buldukları her bilgiyi derleyen kimselere, ayrıca Şii müelliflerin abartarak naklettikleri bazı rivayetlere dayanmaktadır." Velîd b. Ukbe hakkındaki iddialar için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Velîd B. Ukbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/35; Adem Dölek, "el-Velîd b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/1 (2002), 93-110.

gelerek Hz. Ali'ye itaat edip ordusuna katılmışlardır.³¹ Bir anlaşma zemini arayan Hz. Ali ise Iraklıların önde gelenleriyle bir araya gelerek Muâviye'ye gönderilmek üzere bir elçi seçmek istediğini söyleyip onlarla müzakere etmiş, görüşmeler neticesinde Eşter'in itirazlarına rağmen, Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin gönderilmesini uygun görmüş, Cerîr'e nasihatte bulunmuş ve mektubunu iletmesi için Muâviye'ye göndermiştir.³² Hz. Ali mektubunda şöyle yazmıştır: “Osman'ın katli hakkında çok konuştun, o halde itaatim altına gir ve sonra insanları yargıla ki ben de seni ve onları Allah'ın kitabına göre yönlendireyim.”³³ Hz. Ali bunlara ilaveten Muâviye'nin “tulekâ”dan³⁴ bir kimse olduğunu da ifade ederek hilafet hakkının söz konusu olamayacağını, dolayısıyla bunu dillendirmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁵ Cerîr orada bulunduğu sürede Hz. Ali'ye biat etmesi için Muâviye'ye yoğun ısrarda bulunmuş, Muâviye'de düşünmek için fırsat vermesini istemiştir.

İbn A'sem, bu esnada Muâviye'nin o sırada tarafsız olan Amr b. el-Âs'a bir mektup yazarak ondan yardım istemeye karar verdiğini zikretmektedir. İbn A'sem'in aktardığı bu rivayete göre Muâviye, Amr'a Hz. Ali hakkında danıştıktan sonra tüm imkanlarıyla ona karşı mücadele edeceklerini ve Hz. Osman'ın katlinin sorumluluğunu ona yükleyeceklerini söylemiştir. Bunun üzerine Amr b. el-Âs da “Sen ve ben Osman'ın kanı hakkında konuşacak son kimseleriz.” diye cevap vermiş, Muâviye “Neden? diye sorunca Amr da “Medine'de senden yardım istemesine rağmen onu yalnız bıraktın ve yardım etmedin. Ben ise onu terk edip Filistin'e kaçtım.” diyerek Hz. Osman'ın katlinde kendilerinin gösterdiği ilgisizliğin de payının olduğunu zikretmiştir.³⁶ Bunun üzerine Muâviye “Sen bunları bırak ve bana biat et.” demiş, Amr da “Hayır, vallahi ne sana dinimden bir şey vereceğim ve ne de senden bir şey alacağım.” diye cevaplamıştır. Muâviye bir süreliğine tereddüt etmesine karşın şayet Hz. Ali karşısında başarılı olacak olurlarsa Mısır'ı kendisine vereceğini Amr'a taahhüt etmiştir.³⁷ İbn A'sem'in Hz. Muâviye ve Amr'ın bu iş birliği hakkında Ubâde b. Sâmî'ten rivayetle Ca'fer b. Muhammed'den naklettiği bir haber ilgi çekicidir. Ubâde, Muâviye ve Amr'ı yan yana görünce geçip ortalarına oturmuş, neden böyle yaptığı sorulunca da Hz. Peygamber'in (sav) “Muâviye ile Amr'ın bir araya geldiklerini gördüğünüz zaman ikisini ayırınız. Zira hayır üzere bir arada bulunmazlar.” dediğini işittiğini söylemiştir.³⁸ İbn A'sem'in eserinde bu rivayetlere yer vermesi Şam tarafı hakkındaki menfi tavrını ve bunu Hz. Peygamber'in ağzından doğrulatma çabasını açıkça ortaya koymaktadır.

İbn A'sem, Muâviye'nin Hz. Ali'ye bir mektup göndererek bir talepte bulunduğunu ancak Hz. Ali'nin bu talebi reddettiğini zikretmekte, fakat mektubun metnine eserinde yer vermemektedir. Yalnızca, Hz. Ali'nin cevabında Cerîr'e, Muâviye'nin ancak biat sorumluluğundan kurtulmayı umduğu

³¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/504.

³² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/506.

³³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/506.

³⁴ Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Kureyşliler için kullanılan terim. Bkz. Kemal Sandıkçı, “Tulekâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

³⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/507.

³⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/513.

³⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/514.

³⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/514.

için böyle bir talepte bulunduğunu yazdığını haber vermiştir. İbn A'sem'in eserinde belirtmediği bu talep, Vak'atu Sıffin'de geçtiğine göre Muâviye'nin Hz. Ali'den biat sorumluluğu olmaksızın Şam ve Mısır'ı kendisine bırakmasını istemesiydi.³⁹ Müellif, Muâviye'nin Şûrahbîl b. Sımt'ı kendi saflarına katabilmek adına Hz. Osman'ın katilinin Ali olduğu hususunda Şamlıların önde gelenlerine yalancı şahitlik yaptırdığını ve bu sayede Şûrahbîl'in ona tabi olduğunu zikretmektedir.⁴⁰ İbn A'sem'in bu rivayetlerle Hz. Muâviye ve Amr'ı maksatlarına ulaşmak adına her şeyi mübah gören kimseler olarak göstermek istediğini söylemek hiç de zorlama olmayacaktır. Nitekim eserin muhtelif yerlerinde Hz. Muâviye ve ailesi Ümeyyeliler hakkında yalnızca dünya menfaatlerini gözettikleri iddiasıyla eleştiride bulunularak, Muâviye ve akrabalarının imanları dahi sorgulanmıştır. Neticede Cerîr geri dönerek Hz. Ali'ye durumu bildirmiş ve savaş hazırlıkları başlamıştır. Eserde zikredildiğine göre Muâviye, Mekke ve Medine'deki sahâbe çocuklarına Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katili olduğunu yazarak buna delil sadedinde Hz. Osman'ın katillerini ordusunda barındırmasını öne sürmüş, kendisinin asla hilafet davası gütmeyeceğini, tek talebinin bu katillerin teslim edilerek cezalandırılması ve hilafet konusundaki anlaşmazlığın şûra ile giderilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Medineliler de bir mektupla Muâviye'nin "talik" bir kimse olduğunu söyleyerek kendilerinin ona destek olmayacaklarını açıkça ifade etmişlerdir.⁴²

İki taraf arasında Hz. Osman'ın kanı ile hilafet tartışmaları etrafında şekillenen ve epey uzun süren mektuplaşmalardan bir sonuç alınamayınca Hz. Ali, Muâviye'nin savaşmak istediğine karar vermiştir. İlerleyen süreçte de Şam halkının desteğini arkasına alan Muâviye, seksen üç bin savaşçıyla sefere çıkarak Sıffin'e ulaşmış ve takviye birliklerle ordunun sayısı yüz yirmi bine yaklaşmıştır.⁴³ Hz. Ali durumdan haberdar olunca Irak halkına bir konuşma yapmış ve savaş için hazırlanmalarını emretmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Şam'a doğru sefere çıkmış ve İbn A'sem'in haber verdiği göre Hz. Ali yolculuk esnasında Kerbelâ'da konaklamıştır. Bu noktadan sonra eserde zikredilen haberler oldukça ilginçtir. Hz. Ali burada Fırat'ın kıyısına bakarak sakalı ıslanmıncaya kadar ağlamış ve "Ah! Bu Ebû Süfyân ailesinden çektiğim nedir?" diyerek oğlu Hz. Hüseyin'i yanına çağırması ve Kerbelâ'da başına gelecekleri yıllar öncesinden ona haber vermiştir.⁴⁴ İbn A'sem bununla da yetinmeyerek Hz. Ali'nin yaşanacakları aynıyla rüyasında gördüğünü ve bunu İbn Abbas'a gözyaşları içinde anlattığını, hatta Hz. İsa'nın da buradan geçtiğini ve onun da havarilerine Kerbelâ'da yaşanacakları ağlayarak haber verdiğini zikretmiştir. Şii bir tarihçiden beklendiği gibi hikâyeyi daha da trajik hala getirmeye çalışan İbn A'sem, o gün Hz. Ali'nin ağlamaktan namaz esnasında bayıldığı

³⁹ Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkârî, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990), 52.

⁴⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/520.

⁴¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/527.

⁴² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/528.

⁴³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/538.

⁴⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/552.

yönünde bir habere de yer vermektedir.⁴⁵ İbn Abbas'tan rivayetle naklettiği yine uydurma⁴⁶ bir habere göre ise Hz. Ali, Hz. Hüseyin'in Yezîd tarafından şehit edileceğinin kendisine Hz. Peygamber (sav) tarafından haber verildiğini söylemiştir.⁴⁷ İbn A'sem'in eserinde uzun uzadıya zikrettiği bütün bu rivayetlerin Şîî râvîler tarafından uydurulduğu ve tek maksadının Şamlılar karşısında Hz. Ali'nin haklılığını pekiştirmek olduğu aşikârdır.

Sıffin Savaşı'nı bir kenara bırakarak ilginç haberler vermeye devam eden İbn A'sem bu defa da Hz. Ali'nin birkaç gün geçirdiği Enbâr'da bir rahiple arasında geçen konuşmayı nakletmektedir. Buna göre yollarda susuz kalan Hz. Ali ordusu çevrede bir su kuyusu aramış ancak bulamamıştır. Su aradıkları esnada manastırda ibadet eden bir rahiple karşılaşmışlar ve rahip Hz. Ali'ye manastıra suyun uzaktan geldiğini, yakınlarda bir kuyu bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali biraz yürüdüktan sonra bir noktayı işaret ederek kazılmasını istemiş, o nokta kazılınca da sanki altınla kaplanmış gibi sarı bir kaya meydana çıkmıştır. Hz. Ali kayanın altında su olduğunu haber verip, kayanın oynatılmasını istemiş, fakat askerler yüz kişi itmelerine rağmen kayayı yerinden hareket ettirememişlerdir. Hz. Ali atından inerek, kayaya yaklaşmış ve bir şeyler söylemiş ancak insanlar ne söylediğini işitememişlerdir. Ardından "Bismillah" deyip kayayı hareket ettirmiş ve kaldırıp atmıştır. İnsanlar da bu sudan diledikleri gibi içip, kaplarını doldurmuşlardır.⁴⁸ Herkes ihtiyacını giderince de Hz. Ali yine bir şeyler söyleyerek kayayı yerine oturtmuştur. Fakat askerler yola devam ettikten sonra suyun olduğu yere tekrar döndüklerinde suyun yerini tespit edememişlerdir. Aramalarına rağmen su kuyusunu bulamayınca manastırdaki rahibe sordularsa da rahip yakınlarda su olmadığını tekrar etmiştir. Askerler Hz. Ali'nin kuyuyu ortaya çıkarttığını ve kendilerinin de içtiğini söylemişler, bunun üzerine rahip "Vallahi bu manastır sadece o su ile inşa edildi. Ben bunca yıldır bu manastırın içindeyim, fakat suyun yerini bilmiyorum. O "rahuma pınarı" denilen bir pınardır. Onu ancak bir peygamber veya onun vasîsi⁴⁹ çıkartabilir" diye cevap vermiştir.⁵⁰ Askerler Hz. Ali'ye dönüp rahibin sözlerini haber verdiklerinde Hz. Ali susmuş ve bir şey söylememiştir. İbn A'sem kendisi de bir Şîî olduğundan muhtemelen Hz. Peygamber'in yetkilerini üstlendiğine inandığı Hz. Ali'yi daha da faziletli göstermek adına söz konusu uydurma rivayeti zikretmiştir. Nitekim bundan hemen sonra başka bir "rahip" hikayesi daha anlatmaktadır. Bu defa Belîh nehrinin kenarında konaklayan Hz. Ali'ye yakınlardaki manastırdan bir rahip gelmiş, elinde Hz. İsa'nın yazdığını iddia ettiği bir kitabın bulunduğunu ve kendisine göstermek istediğini söylemiştir. Hz. Ali getirip okumasını isteyince rahip de Peygamberin vefatından sonra ihtilafa

⁴⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/553.

⁴⁶ Konu hakkında hadis kaynaklarında geçen rivayetler için bkz. Abdullah Karahan, "Hz. Hüseyin'in Öldürüleceğini Bildiren Rivâyetler Açısından Hadis Kaynaklarında Kerbela Olayı", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010), 3/42.

⁴⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/554; Bu husustaki benzer rivayetler için bkz. Ali Osman Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 55.

⁴⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/555.

⁴⁹ İmâmiyye ve İsmâiliyye Şîası'nda Hz. Peygamber'in daha hayatta iken yetkilerini ileriye dönük olarak kendisine devrettiğine inanılan kişi, vâris, temsilci. Bkz. Mustafa Öz, "Vasî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁵⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/556.

düşecek bir ümmeti, o ümmetten bir zatın, buldukları nehrin kıyısından geçeceğini ve o zatı görenlerin ona yardım etmesi gerektiğini, çünkü o zatın son peygamberin vasîsi⁵¹ olduğunu haber veren bir bölümü bahsi geçen kitaptan okumuştur.⁵² Ardından da gözyaşları içinde Hz. Ali'ye katılarak Sıffin de onun için savaşmış ve şehit düşmüştür ki güya Hz. Ali de onun için "O Ehl-i Beyttendir" demiştir.⁵³

Sıffin Savaşı ile ilgili haberler vermeye devam ederek Şamlılar ve Iraklılar arasındaki mektuplaşmalardan söz eden İbn A'sem, bunları aktardıktan sonra yine konunun dışına çıkarak Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik (ö. 125/743) ile avda karşılaştığı yaşlı bir adamın ilginç hikayesini nakletmektedir.⁵⁴ Buna göre Hişâm avlanırken parlak bir toz bulutu görmüş ve ona doğru harekete geçmiştir. Yaklaşınca toz bulutuna bir kervanın neden olduğunu görerek kervandaki yaşlı bir adamla konuşmaya başlamıştır. Hişâm'ın yaşlı adama Ümeyyeli olduğunu açıklamasından sonra adam, Benî Ümeyye hakkında ağır sözler söyleyerek Ebû Süfyân'ın münafık bir kimse olduğunu, oğlu Muâviye'ye ise Hz. Peygamber'in lanet ettiğini ileri sürmüştü⁵⁵ ve İslâm dininden menedildiklerini iddia etmiştir.⁵⁶ Yaşlı adam bunlarla da yetinmeyip Ümeyyelilerin İslâm'dan önce veya sonra işledikleri tüm kusurları sayıp dökmüştür. İbn A'sem'in aktardığına göre ne diyeceğini bilemeyen Hişâm, adamın yanından ayrılmış, daha sonra yakalanması için emir verse de bir daha adama ulaşamamıştır. İbn A'sem, ilmi hiçbir dayanağı olmayan ve sahih rivayetlere dayanmayan, Ümeyyeoğulları'nı tahkir edici bu ve benzeri rivayetlere eserinin çeşitli bölümlerinde yer vermekle Ümeyyeliler hakkında haksız bir intiba uyandırmayı amaçlamaktadır. Ancak İbn A'sem'in bunu Hz. Peygamber'e (sav) iftira sayılabilecek rivayetlerle yapması mezhebî taassubunun ne derece güçlü olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim eserinin bir başka bölümünde de Hz. Âişe'nin ağzından Hz. Peygamber'in vefatından evvel Hz. Ali'yi halifesi olarak bıraktığı yönünde uydurma bir rivayete de yer vermektedir.⁵⁷ Bu rivayetlerle açıkça hem Peygambere hem de sahâbeye iftira atılmakta ve böylece sahâbenin Hz. Peygamber'in emrini gizleyerek ona ihanet ettikleri hususu ima edilmektedir.

Hz. Ali nihayet askerleriyle birlikte Sıffin'e ulaşarak hicretin otuz sekizinci yılında Muharrem ayının ortasında birliklerini konuşlandırmıştır. Bölgeye daha önce yerleşen Muâviye ise askerlerine Fırat nehri kıyısına konaklayarak Iraklıların su ile bağlantısını kesmelerini emretmiş, Hz. Ali bir elçi göndererek Muâviye'den suyun her iki tarafın kullanımına da açılmasını istemiştir. Fakat Muâviye adamlarıyla yaptığı müzakerelerin ardından bunu kabul etmeyince su kuyuları için bir dizi çatışma

⁵¹ Şîa'da Hz. Ali'nin vasîliği düşüncesine ilişkin farklı rivayetler için bkz. Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu: Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 167.

⁵² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/557.

⁵³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/557.

⁵⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/562.

⁵⁵ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulalim Demir, *İmâmiyye Şîa'sında Sahâbe Tasavvuru* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 301.

⁵⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/563.

⁵⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 2/455; İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye kendisinin vasîsi ve halifesi olduğunu bildirmiştir. Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2008), 218; Bahse konu hadisin tahlili için bkz. Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, 136.

yaşanmış, önce Eşter en-Nehâî ve Eş'as b. Kays'ın çabalarıyla suyun kullanımı Iraklıların eline geçmiş, ardından Hz. Ali'nin emriyle su ortak kullanıma açılmış ve neticede iki ordunun da suyu kullanabilmesi noktasında anlaşma sağlanmıştır.⁵⁸ İbn A'sem çatışmalarla ilgili bilgileri ayrıntılı bir şekilde vermiş, savaşçıların isimlerini zikretmiş, hatta mübarezeeye çıkmadan evvel okudukları şiirlere dahi eserinde yer vermiştir.

İbn A'sem, Hz. Ali'nin çok defa Muâviye'ye barış ümidiyle elçi gönderdiğini ancak Muâviye'nin barışa yanaşmadığını kaydetmektedir. Muâviye, Hz. Osman'ın katillerini ordusunda barındırdığı için Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katili olmakla suçluyor, şayet böyle değilse katilleri teslim etmesini istiyor, aksi takdirde barışa yanaşmayacağını açıkça ifade ediyordu. Fakat zamanla talepleri bununla kalmamış, Hz. Osman'ın katilerinin cezalandırılması yanında Hz. Ali'nin halifelliğini tartışmaya açarak meşru bir halife seçimi için işin şûraya tevdi edilmesini istemeye başlamıştır.⁵⁹ Karşılıklı elçilerin gidip geldiği bir zamanda Şürahbîl b. Sımt, Muâviye adına Hz. Ali'nin huzuruna gelmişti. Müellifin ravilerini zikretmeden verdiği bu habere göre Hz. Ali ona Muâviye dışında herkesin kendisine biat ettiğini, Muâviye ve babasının tulekâdan olduklarını ve İslâm'a gönüllü değil zoraki bir şekilde girdiklerini söyleyerek insanların Muâviye'nin yanında yer almamaları gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine Şürahbîl de halifeye "Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne şahitlik eder misin?" diye sormuş, Hz. Ali de cevaben "Onun zalim ya da mazlum olduğunu söyleyemem" demiştir.⁶⁰ İbn A'sem'in zikrettiği bu rivayet aslında Hz. Ali üzerinden Hz. Osman'ın mazlum olmak bir yana zalim bir yönetici olduğu düşüncesini uyandırarak, halifeyi katledenlerin aslında kınanmayı hak etmediklerini, dolayısıyla Şamlıların argümanlarının yersiz olduğunu ispata yönelik olarak okunabilir. Nitekim böyle düşünülürse Hz. Ali'nin ordusunda barındırmak zorunda kaldığı ve aslında kendisinin de rahatsızlık duyduğunu söyleyebileceğimiz ayak takımı temize çıkarılmış olmaktadır.

Savaş boyunca askerler gruplar halinde meydana çıkıyor, bir süre savaştıktan sonra geri dönüyorlardı. Şamlılar arasında bulunan Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb, Hüseyin b. Ali'ye haber göndererek kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi ve karşı karşıya geldiklerinde Hz. Hüseyin'e, hilafeti teklif etti. İbn A'sem'in zikrettiğine göre Hz. Hüseyin de şöyle cevap verdi: "Asla, Vallahi ben Allah'ı, Rasûlünü ve Allah Rasûlü'nün vasîsini inkâr etmem."⁶¹ Ardından Muâviye ile ilgili de "O ve babası Allah'a, Râsûlüne ve müminlere karşı hala savaş halindedir. Vallahi o ikisi Müslüman olmadılar, ancak korkudan ve aç gözlülükten teslim oldular"⁶² diyerek Ubeydullah'ı eli boş şekilde yerine gönderdi. İbn A'sem, Kays b. Sa'd'ın ağzından bir şiir zikretmektedir ki buna göre Kays, şiirinde Hz. Ali'nin vahiy tarafından Müslümanlar için belirlenmiş imam olduğunu söylemekte ve buna gerekçe olarak da Hz. Peygamber'in (sav) "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" sözünü öne

⁵⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/14.

⁵⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/22.

⁶⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/23.

⁶¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/39.

⁶² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/39.

sürmektedir.⁶³ Hz. Peygamber'in mevlâ ifadesiyle hilafeti ya da imamlığı değil, dostluğu kastettiği aşikardır.⁶⁴ Hz. Ali, bir seriyye için Yemen'de bulunduğu esnada bir cariyeyi kendisine ayırmasından dolayı ordudakilerle ters düşerek Hz. Peygamber'e şikâyet edilmiştir.⁶⁵ Seferin dönüşünde ise Hz. Peygamber'le buluşmak için acele ederek önden gelmiş, ardından orduyu karşılamak niyetiyle şehrin dışına çıkınca ganimet olarak ele geçirilmiş elbiseleri giyen askerleri görerek azarlaması üzerine de askerler arasında Hz. Ali'ye karşı bir soğukluk meydana gelmiştir.⁶⁶ İşte Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye karşı oluşabilecek muhtemel bir antipatiyi önlemek adına bu sözleri söylemiştir. Aksi düşünülecek olursa ve sahâbenin bu hadisi işitmelerine rağmen Hz. Peygamber'in vefatından evvel hep beraber Hz. Ali'yi bu hususta kutladıkları halde⁶⁷, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçeği inkâr ederek Hz. Ali'ye haksızlık yaptıklarını düşünmek en hafif tabirle kendilerine iftira olacaktır. Hz. Ali de Şîilerin kendisine yakıştırdıkları takıyye⁶⁸ gibi davranışlardan beridir. Zira Hz. Peygamber (sav) tarafından kendisine yüklenen bir sorumluluk olsa Hz. Ali bunu asla gizlemez aksine bunu dillendirirdi.

İbn A'sem karşılıklı çatışmalar devam ederken sahâbeden Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ'nın iki tarafın arasını bulmak için bir girişimde bulduklarını haber vermektedir. Buna göre bu iki sahâbi evvela Şam tarafına giderek Muâviye'ye Ali'ye biat etmesini ve hilafet işinden vazgeçmesini tavsiye etmişlerdir. Muâviye'nin, Osman'ın katillerinin kendilerine teslim edilmesi halinde savaşmayı bırakacağını taahhüt etmesi üzerine bu defa Iraklıların karargâhına gelerek Muâviye'nin talebini Hz. Ali'ye aktardıklarında Hz. Ali onlara "Katilleri tanyor musunuz?" diye sormuş, onlar da "Evet!" deyince Hz. Ali "Hadi onları alın." diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir, Ammâr b. Yâsir ve Eşter'in yanına gitmişler ve "Sizler Osman'ın katillerisiniz, sizi toplamakla emrolunduk."⁶⁹ diyerek onları cezalandırmak istemişlerdir. Bunu duyan on binden fazla asker ise öne çıkarak "Osman'ı biz öldürdük." demişler, durumun sanıldığından çok daha karmaşık olduğunu gören Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ çaresizce evlerine geri dönmüşlerdir.

İbn A'sem sebebine yer vermeden Hz. Ali'nin, önemli kumandanlarından Eş'as b. Kays'ı görevinden azlettiğini ve Muâviye'nin hemen fırsattan istifade ederek⁷⁰ Eş'as'a bir teklif gönderdiğini nakletmektedir. Muâviye söz konusu azil sebebiyle Eş'as'ın Hz. Ali'ye kırgın olabileceği ihtimali

⁶³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/42; Zikredilen hadisin tahlili için bkz. Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, 109.

⁶⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, "Gadîr-i Hum", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279; Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu*, 46.

⁶⁵ Mehmet Nur Akdoğan, *Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Gadîr-i Hum* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 29.

⁶⁶ Akdoğan, *Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Gadîr-i Hum*, 29.

⁶⁷ Demir, *İmâmiyye Şia'sında Sahâbe Tasavvuru*, 148.

⁶⁸ Kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamında bir terim. Bkz. Mustafa Öz, "Takıyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 43.

⁶⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/62.

⁷⁰ Kendisi son derece mahir bir siyasi olduğundan, herkesin zayıf noktasını bulup para ile satın alınabilecek olanları satın alır, fikirlerinden istifade edebileceği zevata ehemmiyet verir ve onlardan istifade ederdi. Bkz. Muînüddîn Ahmed Nedvî - Sa'îd Sahib Ensârî, *Asr-ı Saadet*, ed. Eşref Edib, çev. Ali Genceli (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985), 358.

üzerine kendisine haber göndermiş ancak beklediği karşılığı alamamıştır.⁷¹ Eserde savaşın devam ettiği bir sırada Iraklılar ve Şamlılar arasında bir buluşma gerçekleştiği zikredilmektedir. Buna göre Hz. Ali taraftarlarından Ebû Nûh adlı bir kimse, halifeden izin alarak kendi kavminden olan ancak Şamlılarla birlikte savaşan Zül'l-Kelâ ile konuşmaya karar vermiştir. Zül'l-Kelâ'nın da Muâviye'den izin almasıyla ikili bir araya gelerek konuşmaya başlamışlar, Ebû Nûh, arkadaşına Osman'ın kanını dava etmeye Muâviye'den daha öncelikli kimseler olduğunu, hilafet hususunda ise tükâdan olduğu için Muâviye'nin bu işe ehil olmadığını savunmuştur. Daha sonra ikisi Ammâr b. Yâsir ve Amr b. el-Âs'ı bir araya getirmek üzere anlaşmışlardır. Nihayet buluşma gerçekleşmiş ve görüşmede gündem yine Hz. Osman'ın katli olunca Ammâr b. Yâsir, Hz. Osman'ı Medine'deki hemen herkesin yalnız bıraktığını, Hz. Osman'ın evinden bile çıkamadığını, Talha ve Zübeyr'in ona kötülükler yaptığını hatta Hz. Âişe'nin ondan erzağı kestğini söylemiştir. Fakat daha sonra sanki bunları yapanlar onlar değilmiş gibi Hz. Ali'ye karşı ayaklandıklarını ifade etmiştir. Güya Amr b. el-Âs da bunu onaylamıştır.⁷² İbn A'sem'in kaynağını belirtmeden rivayet ettiği bu haber de Şîî râvîler tarafından uydurulmuştur. Maktul halifenin bazı tasarruflarına muhalefet etmelerine rağmen Hz. Âişe'nin ve diğer sahâbîlerin Hz. Osman'ı bile isteye ölüme terk ettikleri iddiası asla doğru olmadığı gibi uydurma Şîî kaynaklarına dayanan bu iddialar sahil delillerle ispatlanamamıştır. Haberin devamında da Ammâr b. Yâsir'in, Hz. Osman'ın katliyle ilgili "O dini öldürmek istedi ve öldürüldü." dediğini, Amr'ın da "Ey Şam ahalisi, O imamımız Osman'ı öldürdüğünü itiraf etmektedir." diyerek çıkıştığını zikretmektedir.⁷³ Eserde konuşmanın devamında tansiyonun yükseldiği ve tarafların birbirlerine söverek ayrıldıkları zikredilmektedir.

Taraflar bu süreçte her sabah vaziyet alıp saldırıya geçiyor, ardından karanlık çökünce yerlerine çekiliyorlardı. Bu günlerden birinde Ubeydullah b. Ömer de Iraklıları mübarezeeye davet etmiş, karşısına çıkan olmayınca Irak ordusunun sol kanadına saldırmaya başlamıştır. Ardından Abdullah b. Sevvâr öne çıkarak onunla savaşmış ve Ubeydullah'ı öldürmüştür. İbn A'sem, Ubeydullah b. Ömer'in öldürülmesiyle ilgili olayı naklettikten sonra insanların onu kimin öldürdüğü hususunda ihtilafa düştüklerini belirterek ayrıntılı bilgi vermektedir. Bazı kimselerin onu Hurays b. Hâlid'in öldürdüğünü söylerken, Hemedânîlerin Hânî b. Hattâb'ın, Hadramevtlilerin Hânî b. Amr'ın, Benî Bekr'in ise Mihraz b. Sahrah'ın öldürdüğünü söylediğini zikretmektedir. Ancak müellif, en doğru görüşün Abdullah b. Sevvâr olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Ubeydullah öldürülünce taraflar şiddetli şekilde saldırıya geçmişler, kılıçlar kırılıncaya kadar savaşmışlar, ardından birbirlerine toprak savurup, birbirlerini ısırılmışlardır.⁷⁵ İki taraftan da yaklaşık bin kişi ölmüş, gece çökünce ayrılmışlardır.

İbn A'sem savaşmaktan bitkin düşen Şam tarafının Muâviye'ye giderek söylendiğini, Muâviye'nin de onlara mal dağıtarak yeniden kalplerini kazandığını hatta Iraklılar bunu haber alınca

⁷¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/68.

⁷² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/76.

⁷³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/77.

⁷⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/130.

⁷⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/131.

içlerinden bazılarının Muâviye'ye meylettğini haber vermektedir.⁷⁶ Yine eserde zikredildiğine göre bir gün Hz. Ali, Eşter ve İbn Abbas'a emir vererek Şamlılara saldırılarını söylemiştir. Kûfeliler ve Basralılar birlikte Şamlıların üzerine yürümüşler ve onları bozguna uğratmışlardır. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Abdullah b. Ca'fer ve Muhammed b. Ebû Bekir ile Ehl-i Beyt'in geri kalanları kılıçları kana boyanmış vaziyette savaş meydanına çıkmışlardır. İbn A'sem ise elbette bu destansı sahne gerçekleşirken Eşter'in ağzından bir beyit naklederek, Hz. Ali'nin vasîliğine gönderme yapmış ve fırsatı kaçırmamıştır.⁷⁷ Hz. Ali'nin vasîliğine vurgu yapmaya devam eden İbn A'sem, İbn Abbas'ın kendisine hilafet makamını teklif eden Muâviye'ye cevap sadedinde yazdığı mektubuna da Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın vasîsi olduğu inancını ilişirmiştir.⁷⁸

Eserde Ammâr b. Yâsir'in şehadetine de ayrı bir başlık açılmış ve bu olay ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Buna göre yine bir gün taraflar birbirlerine saldırarak şiddetli şekilde çarpışmışlardır. O kadar ki birbirine çarpan demir seslerinden başka bir şey duyulmamıştır. Ammâr insanlara yönelerek şöyle söylemiştir: “Ey insanlar! Allah'tan kılıçların ve mızrakların gölgesi altındaki cenneti istemez misiniz? Bugün sevgilimiz Muhammed ve arkadaşlarıyla buluşma günüdür.”⁷⁹ Ardından beyitler söyleyerek Şamlıların üzerine saldırmış, bunun üzerine Şamlılar da onun üzerine saldırmışlar ve İbn Cevn es-Sekûnî onu karnından ağır şekilde yaralamıştır. Yaralı şekilde arkadaşlarının yanına dönen Ammâr su istemiş, Râşid adlı bir genç ona süt getirerek “Ey Ebû'l-Yakzân! Su yerine bunu iç.” demiştir. Ammâr süte bakmış, tekbir getirmiş ve “Rasûlullah bana dünyadaki son azığının süt olduğunu haber vermişti.” diyerek sütü içmiştir.⁸⁰ Fakat süt Ammâr'ın yarısından dışarı çıkmış, sonra sırtüstü düşüp şehadet getirmiş ve ruhunu teslim etmiştir. Amr b. el-Âs onun şehit düştüğünü öğrenince, hemen Muâviye'ye haber vermiştir. Muâviye bu habere pek ilgi göstermeyince Amr da “Hz. Peygamber'in Ammâr'a “Seni isyankâr bir topluluk öldürecektir. Dünyadaki son azığın da süt olacaktır.”⁸¹ dediğini bilmez misin?” diyerek Muâviye'ye çıkışmıştır. Muâviye “Onu savaşa kim getirmişse o öldürmüştür.” deyince, orada bulunan Abdullah b. Amr b. el-Âs da “Öyleyse Hamza b. Abdülmuttalib'i de Vahşî değil Hz. Peygamber öldürmüştür!”⁸² diyerek karşılık vermiştir. Bu cevap üzerine Muâviye, Amr'a “Ne dediğini bilmeyen şu takıntılı oğlunu bizden uzaklaştır” diyerek tepki göstermiştir. Hz. Ali, Ammâr'ın cenaze namazını kıldırması, ardından Hz. Ali ordusundan Haccâc adlı bir kimse, Şam ehlinin hadiste “isyankâr bir topluluk” olarak nitelendirilmesi nedeniyle cehennemlik olduklarını belirten bir şiir söylemiştir.⁸³ İbn A'sem'in eserinde zikrettiği bu rivayetler Hz. Ali'nin Muâviye karşısında haklı olduğunu ispata yönelik çabaların bir ürünüdür. “İsyankâr” bir topluluk olarak nitelenmeleri onların

⁷⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/133.

⁷⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/136.

⁷⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/154.

⁷⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/159.

⁸⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/159.

⁸¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/159.

⁸² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/160.

⁸³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/160.

tamamının cehennemlik olduğu anlamına gelmediği gibi Hz. Peygamber'in (sav) söz konusu hadisinden bu manayı çıkarmak da doğru bir yaklaşım değildir.⁸⁴ Ammâr'ın öldürüldüğü gün Iraklılar Kays b. Sa'd önderliğinde savaşmışlar, Şam tarafından hesap edilemeyecek kadar adam öldürmüşlerdir.

İbn A'sem, tarafların birbirlerine çok şiddetli ve muhtemelen son bir saldırı yapmalarından önce Muâviye'nin Hz. Ali'ye elçiler gönderdiğini kaydetmektedir. Kureyş'ten ve Şamlılardan oluşan bu heyette Amr b. el-Âs, Utbe b. Ebî Süfyân, Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd gibi bazı kimseler yer almaktaydı.⁸⁵ Bu heyet Hz. Ali ile bir araya gelerek onunla konuşmuş, Hz. Ali onlara nasihat ettikten sonra taleplerini sormuştur. Şurahbil b. Sımt, Hz. Ali'ye birbirlerinden el çekmeleri karşılığında savaşın sonlandırılmasını talep ederek "Sen ve beraberindekilerin bizden vazgeçmeniz gerektiği görüşündeyiz. Biz sizinle Irak ve Hicaz arasından ayrılacağız, siz de bizi Şamımızla baş başa bırakacaksınız."⁸⁶ demiştir. Hz. Ali ise bu meselenin halli için Muâviye'nin, kendisinin karşısına çıkmaya cesaret ederek vuruşmasının yeterli olduğunu belirterek şöyle demiştir: "İçimizden kim rakibini öldürürse geride kalanlar onun etrafında toplansınlar."⁸⁷ Bu sözler üzerine Şamlılardan biri Hz. Ali'nin kılıçtan başka bir şey düşünmediğini söyleyerek beraberindekileri geri dönmeye davet etmiştir. Hiçbir talebinin kabul edilmeyeceğini anlayan Muâviye ise savaş hazırlıklarına başlamıştır.

Ertesi gün sabah olunca ki eserde aktarıldığına göre Perşembe günüydü, Hz. Ali, Rasûlullah'ın zırhını giymiş, onun kılıcını kuşanmış, onun sarığını bağlamış ve onun atına binmiştir. Ordusuna seslenen Hz. Ali, Muâviye ve taraftarlarının hâlâ Bedir ve Uhud'da yaşadıkları sebebiyle kin tuttuklarını, bugün onları kendileriyle savaşmaya yönelten yegâne sebebin bu intikam duygusu olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Ardından Eşter, komutası altında bulunan askerlerle saldırıya geçmiştir. Müellifin aktardığına göre bir gün savaşın şiddeti öylesine artmıştır ki savaş meydanında yükselen toz bulutu nedeniyle ortalık kararmış, bayraklar ve sancaklar görülmez olmuştur. Güneş batmış, namaz vakitleri geçmiş, o gün iki gruptan hiç kimse namaz kılamamıştır.⁸⁹ Gece çöktüğünde ise savaş daha da şiddetlenmiştir. Kaynaklarda "leyletü'l-herîr"⁹⁰olarak zikredilen bu geceyle ilgili olarak eserde müstakil bir başlık açılmıştır. İbn A'sem'in aktardığına göre bu gece Hz. Ali, öldürdüğü her bir adam için tekbir getirmiştir. Müellifin aktardığına göre o gün Hz. Ali'nin beş yüz yirmi üç tekbiri sayılmıştır.⁹¹ Savaş gün doğuncaya kadar sürmüş ve o gece Araplardan otuz altı bin kişi öldürülmüştür. Diğer günlere nazaran çatışmaların çok daha şiddetli bir hale geldiği genel olarak kabul edilen bu geceyle alakalı olarak orduların asla tam bir savaş halini almadıklarını savunan araştırmacılar da mevcuttur.⁹²

⁸⁴ Söz konusu rivayetin tahlili için bkz. Cemal Ural, *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivayetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili* (Fırat Üniversitesi, 2017).

⁸⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/168.

⁸⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/170.

⁸⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/170.

⁸⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/175.

⁸⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/180.

⁹⁰ el-Minkârî, *Vak'atu Sıffîn*, 475.

⁹¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 3/181.

⁹² Yahya, "İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffîn Vakası", 246.

Şamlıların Tahkîm Çağrısı

Savaşın koşullarında bir değişiklik olmazsa Şamlıların helak olacağını anlayan Muâviye “Ey Amr, seni kendisiyle tanıdığım hilen nerede?” diye sormuştur. Amr da “Ne istiyorsun?” diye cevap verince, Muâviye “Bu savaşları durdurmanı istiyorum.” demiştir. Amr b. el-Âs “Eğer istediğin buysa, mushafların mızraklarla kaldırılmasını emret. Sonra da Iraklıları mushafa davet et.” diyerek planını açıklamıştır.⁹³ Akabinde Muâviye’nin emriyle Şam ordusundaki askerler kaldırdıkları diğer mushafların yanı sıra Hz. Osman Mushafı’nı dört mızrak üzerinde taşıyarak şöyle seslenmişlerdir: “Ey Iraklılar! Sizinle aramızda Allah’ın kitabı vardır.”⁹⁴ Taraftarları hemen Hz. Ali’yi bu davete icabet etmesi için sıkıştırmaya başlamışlar, bunun üzerine Hz. Ali’nin ordusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir grup savaşa devam etmenin gerektiğini savunurken, diğer bir grup Allah’ın hükmüne davet edilmişken savaşa devam etmenin helal olmayacağını düşünerek Kur’ân’ın hükmüne uyalım, demişlerdir. Eş’as b. Kays ve kendisine uyan Yemen eşrafı savaşmak istemediklerini söyleyerek Hz. Ali’nin Şamlıların çağrısına icabet etmesini istemişlerdir. Fakat Hz. Ali bunun ancak bir aldatmaca olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Ancak İbn A’sem’in yanı sıra diğer kaynakların da zikrettiği rivayetler bazı araştırmacılarca şüpheli kabul edilmiştir. Nitekim Watt, “O devirde Kur’an’ın birçok nüshasının bulunduğu hususu ihtimal dâhilinde değildir; ama bir nüsha yeterli olabilir. Bununla birlikte teferruat ne olursa olsun, ordular kesinlikle çekildiler ve tahkîm vuku buldu”⁹⁵ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Müellif, bu noktada Hz. Ali ve taraftarları arasında savaşmaya devam edip etmeme hususunda gerçekleşen müzakereleri ele almış ve Irak ehlinin önde gelenlerinin isimlerini zikrederek görüşlerine yer vermiştir.⁹⁶ Tartışmalar sürerken demirden zırhlar giymiş, kılıçları omuzlarında yirmi bin kişi öne çıkmış ve içlerinden biri Hz. Ali’ye şöyle söylemiştir: “Ey Ali! Biliyorsun ki biz Osman’a galip gelince onu öldürdük. O, Allah’ın kitabında olanla amel etmeyi reddetti. İnsanların, Allah’ın kitabından seni çağırdıkları şeye icabet et. Çünkü onlar adaletli davrandılar. Aksi halde Allaha yemin ederim ki istemesen de seni onlara teslim ederiz veya Osman b. Affân’ı öldürdüğümüz gibi seni de öldürürüz. Vallahi eğer davet edildiğin şekilde Allah’ın kitabına icabet etmezsen bunu yaparız.”⁹⁷ Hz. Ali bir müddet bakakalmış, ardından Allah’ın kitabına ilk davet edip ona ilk icabet edenin kendisi olduğunu, fakat gelinen noktada askerlerini savaştan kaçınan ve hayatı talep eden kimseler olarak gördüğünü, dolayısıyla istemediklerini onlara yaptıramayacağını ifade etmiştir.

İsyancılar, Hz. Ali’den o esnada Şamlılara karşı mücadelesine devam eden Eşter’e haber göndererek saldırıyı durdurmasını istemişlerdir. Elçi, belki de savaşın Iraklılar lehine zaferle sonuçlanmasını sağlayacak son darbeyi vurmakla meşgul olan Eşter’e ulaştığında, Eşter “Şu an benim

⁹³ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/181.

⁹⁴ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/182.

⁹⁵ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 16.

⁹⁶ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/183.

⁹⁷ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/185.

yerimi terk etmemin zamanı değildir.” demiştir. Eşter’in bulunduğu yönden çatışma sesleri yükselince söz konusu âsi grup halifeye “Vallahi ona Şamlılara saldırması için emir vermeni istememiştik.” demişlerdir.⁹⁸ Hz. Ali’den Eşter’e tekrar haber gönderilmesini istemişler, aksi takdirde onu düşmana teslim edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Elçi Eşter’e ikinci defa ulaşıncı “Vallahi kaldırıldığı zaman mushafların ihtilaflara sebep olacağını tahmin etmişim.”⁹⁹ demiş ve kendisine biraz daha mühlet verilmesini istemiştir. Ancak elçinin “Sen zafer kazanırken bulunduğu mekânda Müminlerin Emîri’nin zor durumda olmasını ister misin?” sorusu üzerine Eşter saldırıyı durdurarak karargâha geri dönmüştür. Ardından âsilerin yanına giderek Şamlıların, Iraklıların galip geleceğini düşünerek mushafları kaldırdıklarını, fakat bunun bir tuzak olduğunu söylemiş ve Hz. Ali’nin ordusundaki kurrâ¹⁰⁰’ya: “Ey kararmış alınlılar! Namazlarınızın bir zühd eseri olduğunu ve ahirete karşı bir arzudan kaynaklandığını sanıyorduk. Ancak vallahi görüyorum ki durumunuz ölümden dünyaya kaçıdır.” diyerek onlara sövmeye başlamıştır.¹⁰¹ Karşısındakiler de Eşter’e sövmüşler, nihayet Hz. Ali onlara seslenip çatışmalarına engel olmuştur.

İbn A’sem, Hz. Ali’nin tahkîmi kabul kararı almasında kurrâya ciddi bir pay biçse de Hz. Ali’yi tahkîme zorlayanların yalnızca Hâricîler olmadığını, çünkü buna güç yetirecek kadar kalabalık olmadıklarını savunan araştırmacılar da vardır.¹⁰² Buna göre “Tahkîmin kabul edilmesinden Hâricîlerin sorumlu tutulması, öncelikle Ali’ye gelebilecek eleştirileri bertaraf etmeye yönelik gibi görünse de meselenin önemli bir başka boyutu daha vardır. Ali’nin, problemin çözümünü hakemlere havale etmesinin, onun imam olarak kendi durumundan kuşku içinde olduğu şeklinde değerlendirilmesi, taraf olduğu tahkîme baskı altında girmiş olduğu görüşünün ortaya atılmasının önemli sebeplerinden biridir.”¹⁰³ Dolayısıyla eserde kararın alınmasında aslan payının kurrâya yüklenmesi tesadüf olmayabilir.

Taraftarlarından bazıları Hz. Ali’ye mevcut durumla ilgili düşüncelerini sorunca onlara şöyle hitap etmiştir: “Allah’ın kitabına icabet etmeye en layık olanınız benim. Fakat Muâviye, Amr b. el-Âs, İbn Ebî Muayt, Habîb b. Mesleme, İbn Ebî Serh ve Dahhâk b. Kays din ve Kur’an ehli değillerdir. Ben onları sizden iyi bilirim. Onların çocukluk çağlarını da yetişkinlik çağlarını da iyi bilirim. Onlar kötü çocuklar ve kötü yetişkinlerdir. Mushafların kaldırılması ancak aldatmaca ve bir tuzaktır.”¹⁰⁴ Her şeyin ardından mektuplaşmalar neticesinde tahkîm kesinleşmiş ve iki taraftan bazı kimseler bir araya gelerek müzakerelerde bulunup yerlerine geri dönmüşlerdir. Buna göre her iki tarafı temsilen iki kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır.

⁹⁸ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/186.

⁹⁹ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/186.

¹⁰⁰ Mustafa Öz, “Kurrâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/445.

¹⁰¹ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/187.

¹⁰² Adnan Demircan, “Ali b. Ebî Tâlib’i Tahkîmi Kabule Zorlayanlar Üzerine”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 6 (2005), 56.

¹⁰³ Demircan, “Ali b. Ebî Tâlib’i Tahkîmi Kabule Zorlayanlar Üzerine”, 57.

¹⁰⁴ İbn A’sem, *Kitâbü’l-Fütûh*, 3/189.

Hakemlerin Tespiti

Tahkîm kararının ardından Şam ehli hakem olarak Amr b. el-Âs'ı seçtiklerini ilan etmişlerdir. Eş'as ve sonradan Hâricî zümresini oluşturacak olan kurrâ da Iraklıları temsilen ancak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye razı olacaklarını söylemişlerdir.¹⁰⁵ Hz. Ali araya girerek bu vazife için Ebû Mûsâ'ya razı olmadığını, onu görevlendirmeyi uygun görmediğini ifade etmiştir. Onlar yine "Ebû Mûsâ'dan başkasına razı olmayız. Zira düştüğümüz durumdan bizi korumaya çalışmıştı." diyerek Hz. Ali'ye çıkmışlardır. Hz. Ali de "O benim için makbul biri değildir. Benden ayrılmış ve beni terk etmişti. İşte İbn Abbâs vardır: Onu görevlendireyim." demiş, onlar da "Vallahi ne sen ne de İbn Abbâs umurumuzda değil. Biz, senden olan ya da senin kendisinden olduğun birini kabul etmeyiz."¹⁰⁶ demişlerdir. Hz. Ali son olarak en azından Eşter'in hakem olmasını teklif etmiş, ancak âsiler "Yeryüzünü ateşle tutuşturan Eşter'den başkası mıdır?" diyerek buna da yanaşmamışlardır.¹⁰⁷

Muâviye'nin Amr b. el-Âs'tan daha güvenli bir kişiyi bulamayacağını ifade eden Hz. Ali, bir Kureyşli karşısında yine bir Kureyşli'nin uygun olacağını söyleyerek İbn Abbas ismi üzerinde direktmiş ancak Eş'as dikkat çekici bir konuşma yaparak "Hayır, vallahi iki Mudarlı'nın hakkımızda hükmetmesi kıyamete kadar kabul edilemez. Onlar Mudarlı bir hakem tayin etmişken sen de bir Yemenliyi tayin et. Vallahi biri Yemenli olduktan sonra verecekleri karar hoşumuza gitmese de iki Mudarlı'nın hoşumuza gidecek kararından bizim için daha sevimlidir." diye karşılık vermiştir.¹⁰⁸ Bunun üzerine kendisini fitneden sakınmak için bir kenara çekilmiş olan Ebû Mûsâ'ya Iraklıların yanına gelmesi için mektup yazılmıştır.

Antlaşma Metninin Yazımı

Taraflar iki ordunun karargâhları arasında buluşarak antlaşma metninin yazımına başlamışlardır. Ahitnamenin yazılmaya başlandığı esnada Şam tarafı Hz. Ali'nin Müminlerin Emîri diye yazılmasını kabul etmeyerek zaten mücadeleye bu yüzden giriştiklerini ifade etmiş, Hz. Ali de zamanında Hudeybiye'de benzer bir olayın Rasûlullah'ın başına geldiğini hatırlatmış ve Şamlıların isteklerinin yerine getirilmesini emretmiştir.¹⁰⁹ Ancak Hudeybiye'de Müslümanların karşısında müşrikler bulunduğu için bu gönderme Şam tarafını oldukça rahatsız etmiş ve karşılıklı bazı atışmalar meydana gelmiştir. İbn A'sem bu olaydan bahsederken Hz. Ali'nin ağzından, Hudeybiye'de antlaşmada yer alan Allah'ın Rasûlü ifadesine itiraz edenin Ebû Süfyân olduğunu nakletmektedir.¹¹⁰ Halbuki meşhur olduğu üzere o gün Hz. Peygamber'e (sav) itiraz ederek ibarenin değiştirilmesini isteyen kişi Ebû Süfyân değil, Süheyl b. Amr'dır.¹¹¹ İbn A'sem bundan başka o gün Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye bu olayın bir

¹⁰⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/197.

¹⁰⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/198.

¹⁰⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/198.

¹⁰⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/198.

¹⁰⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/201.

¹¹⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/201.

¹¹¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Fethî es-Seyyid (Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1995), 3/320.

benzerini Ali'nin de Muâviye ile yaşayacağını haber verdiğini zikretmektedir.¹¹² İbn A'sem'in genel tutumu göz önüne alındığında burada hikayeyi daha enteresan kılmak adına kastî olarak bir değişiklik yapmış olabileceği akla gelmektedir. Bu rivayetlerin yanında antlaşma metninin yazımı esnasında Amr b. el-Âs ile tartışan Hz. Ali'nin, Amr'ı Allah ve Rasûlü'nün düşmanı olmakla suçladığını da kaydetmektedir.¹¹³ Görüşmelerin ardından hakemlerin Allah'ın kitabında bulacakları hükümlerle amel etmeleri, Allah'ın kitabında bulamadıkları hükümler konusunda sünneti esas almaları, her iki hakemin ve yakınlarının güvencede oldukları hususu teminat altına alınmıştır. Yine antlaşmaya göre iki hakemin Dûmetü'l-Cendel'de¹¹⁴ bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.

Antlaşma metni yazıldıktan sonra Hz. Ali taraftarlarından bir adam başlangıçta fikrinin, onun emriyle alçaklığa razı olunana dek vasîye (Hz. Ali) yardım etmek olduğunu söyleyip hem Iraklılara hem de Şamlılara saldırarak şöyle nida etmiştir: "Ali ve Muâviye'yi azlettim. Onların hükümlerinden de berîyim. Müşrikler hoşlanmasa da Allah'tan başka hüküm koyucu yoktur."¹¹⁵ İbn A'sem, eserde ismini zikretmediği ve öldürülünceye kadar her iki tarafla da çarpıştığını haber verdiği bu adamın bu işe başvuran (hakemlerin hükmünü kabul etmenin küfrü gerektireceğini ima eden) ilk kişi olduğunu belirtmiştir.

Taraflar Arasındaki Müzakereler

Yola çıkmadan evvel Hz. Ali taraftarlarından bazıları Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi "hilekâr ve kurnaz"¹¹⁶ Amr b. el-Âs hakkında uyararak aldatmacalarına karşı dikkatli ve uyanık olmasını istemişlerdir. Muâviye de bir beyitle Amr'a Ebû Mûsâ'ya karşı kendisiyle üstünlük kuracağı komplosunu hazırlamasını emretmiştir.¹¹⁷ İbn A'sem'in eserinde yer verdiği bu rivayetten öyle anlaşılmaktadır ki, müellife göre zaten tahkîme ancak bir hile olarak başvuran Amr, müzakereye de rakibini aldatmak üzere gelecek ve öncesinden hazırladığı planının bir parçası olarak Ebû Mûsâ'yı ince ince işleyip, onu arzu ettiği kıvama getirdikten sonra da istediği sözleri söyletecektir. Bu rivayetler İbn A'sem'in meseleye nereden baktığını göstermesi açısından oldukça değerlidir.

Taraflar Dûmetü'l-Cendel'de buluşmuşlar, İbn A'sem'in verdiği bilgiye göre Şamlılar bölgeye daha önce gelmişlerdir. Eserde aktarıldığına göre her gün bir araya gelerek bir müddet konuşan hakemler, görüşme tamamlanınca kendi kervanlarına dönmüşlerdir. Bu durum o kadar uzamış ki insanlar şüpheye düşmüşlerdir. Hatta Amr'ın, hilafeti kendisi için istediğine dair haberler Şam'a ulaşınca Muâviye'nin bile morali bozulmuş ve şüpheye düşmüştür.¹¹⁸ Sürecin gitgide daha da uzadığını

¹¹² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/201.

¹¹³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/202.

¹¹⁴ Kaynaklarda hakemlerin görüşmesi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Görüşme yeri olarak Dûmetülcendel ve Ezruh bazan iki ayrı yer, bazan Dûmetülcendel'deki Ezruh şeklinde tek yer olarak gösterilmektedir. Bir kısım araştırmacılar bu rivayetlerden hakemlerin önce Dûmetülcendel'de, ardından Ezruh'ta iki defa toplandıkları sonucunu çıkarmıştır. Bkz. İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108.

¹¹⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/206.

¹¹⁶ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/208.

¹¹⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/210.

¹¹⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/211.

gören insanlar hakemlere giderek tepki göstermişler, ardından Amr, Ebû Mûsâ'nın yanına girmiş ve konuşmaya başlamışlardır. Buna göre ilk olarak Amr'ın Ebû Mûsâ'ya Muâviye hakkındaki fikrini sorması üzerine Hz. Ali'nin ondan daha üstün olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ardından Amr "Bir kimse Muâviye'nin tulekâdan babasının da "ahzâb"dan¹¹⁹ olduğunu söylerse bu doğrudur. Fakat bir kimse de Ali'nin, Osman'ın katillerini yanında tuttuğunu ve Cemel'de onun yardımcılarını öldürdüğünü söylerse bu da doğrudur."¹²⁰ demiş ve Ebû Mûsâ'ya hem Ali'yi hem de Muâviye'yi azlederek bu işi Abdullah b. Ömer b. Hattâb'ın uhdesine vermeyi teklif etmiştir. Ebû Mûsâ bu teklif karşısında oldukça memnun olmuş ve hakemler kararı ne zaman açıklayacaklarını konuşmaya başlamışlardır. İbn A'sem'in aktardığına göre bir gün daha bekleyerek mübarek bir gün olduğu için pazartesi gününde açıklamaya karar vermişlerdir.

İbn A'sem, ertesi gün Amr b. el-Âs'ın önceden planladığı şekilde aldatmak niyetiyle Ebû Mûsâ'nın yanına geldiğini zikretmektedir.¹²¹ Amr b. el-Âs ilk olarak Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü Ebû Mûsâ'ya ikrar ettirmiştir. Sonrasında da Osman'ın katillerinin öldürülmesi gerektiği ve dolayısıyla Osman'ın velisinin hak sahibi olduğu hususunda ondan söz almıştır. Son olarak da "Peki Muâviye'nin Osman'ın velisi olduğunu bilmez misin?" diye sormuş, Ebû Mûsâ, "Evet, biliyorum!" diye cevap verince Amr oradakilere "Ey insanlar! Ebû Mûsâ'nın sözlerine şahitlik ediniz." diye seslenmiştir. Bu görüşmenin ardından her ikisi de ayağa kalkarak kararı açıklamak için insanların huzuruna çıkmışlardır. Halifelik makamı için ilk teklifin Ebû Mûsâ'dan geldiği ve olaylardan uzak kalarak temiz kalması nedeniyle Abdullah b. Ömer'i onun tavsiye ettiği, Amr'ın ise pek oralı olmayarak "Muâviye ya da oğlu Abdullah için direttiği, fakat bunu da Ebû Mûsâ'nın kabul etmeyerek, iki hakemin hem Ali'nin hem de Muâviye'nin azledilerek yerine atanacak kimse için bir şûra toplanmasını kararlaştırdığı yönündeki habere¹²² İbn A'sem yer vermemiştir.

Hakem Kararlarının İlanı

Ebû Mûsâ kararı duyurması için Amr'ı davet edince Amr b. el-Âs, Ebû Mûsâ'ya uzunca övgüde bulunduktan sonra¹²³ söze onun başlamasının daha uygun olduğunu söyleyerek Ebû Mûsâ'yı kendisinden önce konuşması için ikna etmiştir. Ebû Mûsâ söze başlayarak "Ey insanlar! Ali ve Muâviye'yi azlederek bu işi Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a bırakmaya karar verdim. O, bu savaşlara ne eliyle ne de diliyle katılmamıştır. Şu yüzüğümü parmağımdan çıkardığım gibi Ali'yi de hilafetten azlettim."¹²⁴ demiştir. İbn A'sem'in haber verdiğine göre Amr b. el-Âs kalkmış ve "Bu adam Rasûlullah'ın elçisi, Ömer b. Hattâb'ın âmili ve Irak ehlinin hakemi Abdullah b. Kays Ebû Mûsâ el-

¹¹⁹ Ahzâb sûresinin 20 ve 22. âyetlerinde, Medine'yi kuşatmaya gelen müttefik düşman kuvvetlerinden "ahzâb" şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194.

¹²⁰ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/213.

¹²¹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/213.

¹²² Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru Hicr li't-Tiba'a ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1998), 10/573.

¹²³ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/214.

¹²⁴ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/214.

Eş'arı'dır. O, yüzüğünü parmağından çıkardığı gibi arkadaşı Ali'yi hilafetten azletmiştir. Ben ise yüzüğümü şu parmağımda bıraktığım gibi Muâviye'yi de hilafet makamında bırakıyorum"¹²⁵ demiş ve yerine oturmuştur. Rivayetlere göre Amr b. el-Âs'ın bu sözlerinin üzerine her şey eskisinden daha da karmaşık bir hal almış, iki taraf da birbirini yalanlamaya başlamıştır. Ebû Mûsâ, Amr'a: "Allah'ın gazabı üzerine olsun, sen ancak Allah'ın 'İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer."¹²⁶ buyurduğu kimse gibisin."¹²⁷ demiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arı'nın tepkisine yer veren İbn A'sem, Amr'ın ona ne cevap verdiği ile alakalı herhangi bir rivayete yer vermemiştir. Bunun yerine Amr'ın Muâviye için, hilafeti utangaç bir gelin gibi tarif ettiği ve zaferi müjdelediği bir beyit yazdığını nakletmektedir.¹²⁸ Hz. Ali yaşananları haber alınca, adamlarına daha önce onları uyardığını ancak onların kendisini dinlemediğini ve şimdi antlaşmada yer alan süre boyunca beklemek zorunda olduklarını söylemiştir.¹²⁹ Taraflar söz konusu müddet tamamlanınca yeniden savaşa azmetmiş olarak yurtlarına dönmüşlerdir. Ebû Mûsâ da utancından dolayı Mekke'ye giderek orada ikamet etmiştir.

Eserde yer alan Amr b. el-Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldattığı iddiası tutarlı gözükmemektedir. "Bu rivayet hem Amr'ı hem de Ebû Mûsâ'yı karalamak amacıyla uydurulmuş olmalıdır. Bir taraftan Amr, kural tanımaz bir sahtekâr olarak gösterilmekte, diğer taraftan Ebû Mûsâ her söylenen söze kanan kıt görüşlü ve saf birisi şeklinde resmedilmektedir."¹³⁰ Bu tezi savunan araştırmacılara göre oldukça akıllı ve kurnaz olan Amr b. el-Âs, yaşlı, saf ve dirayetsiz Ebû Mûsâ'yı kolayca aldatmıştır. Eserde kendisine yöneltilen ithamlara rağmen Amr b. el-Âs, Arapların dâhilerinden sayılmış, pek çok rivayette ne denli büyük bir siyasi dehaya sahip olduğu ifade edilmiştir. Amr b. el-Âs, yalnızca kendisini tartışmaların odağına koyan tahkîm meselesinde değil, İslâm'dan önce de birçok meselede hakemliğine başvuru olan saygın bir kimse olarak temayüz etmiştir. İslâm'dan önce hem ailesi hem de kavmi adına çeşitli elçilik görevlerinde bulunmuş, bu konudaki deneyimleri sebebiyle Müslüman olduktan sonra da bizzat Hz. Peygamber (sav) tarafından elçilikle vazifelendirilmiştir.¹³¹

Eserde müellif tarafından oldukça zayıf ve neredeyse safdil bir Ebû Mûsâ portresi çizilmektedir. Ancak gerçekte bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Ebû Mûsâ el-Eş'arı, hem Hz. Peygamber (sav) hem de onun halifeleri tarafından mühim vazifelerle görevlendirilen önemli bir şahsiyettir. Bu bağlamda Amr'ın onun saflığından değil, ancak belki tarafsızlığından yararlanmış olabileceği söylenebilir.¹³² Kaldı ki antlaşma şartları gereği hakemlerden birinin tek taraflı kararının hiçbir bağlayıcılığı olmayacağından insanları "aldatmak" söz konusu olduğunda yüksek zekasından bahsedilen Amr b. el-Âs'ın bu gerçeği göz ardı edecek kadar saf olduğu iddia edilemez.¹³³ Ayrıca Şam tarafı tahkîmi

¹²⁵ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/215.

¹²⁶ el-A'râf 7/176.

¹²⁷ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/215.

¹²⁸ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/215.

¹²⁹ İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, 4/217.

¹³⁰ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 157.

¹³¹ Âdem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 274.

¹³² Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 152.

¹³³ Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", 62.

kabul ettirmekle zaten amacına ulaşmış ve Muâviye hilâfet konusunda Hz. Ali'ye alternatif haline gelmiştir. Tahkîm öncesi ve sonrası faaliyetleri de incelenecek olursa Amr b. el-Âs'ın böyle yapmak yerine Muâviye ismi üzerinde direktmiş olması ihtimalinin daha kabul edilebilir olduğu görülecektir. Hitti de "Modern tarihçilerden Pere Lammens ve ondan evvel de Wellhausen tarafından gerçekleştirilen tenkîdi çalışmalar, bu nakillerin Emevîler'in ölümsüz hasmı Abbâsîler devrinde ortaya çıkan kaynak müelliflerin çoğunun mensubu bulunduğu Irak Mektebinin görüşünü aksettirdiğini göstermiştir." diyerek bu rivayetlerde siyasi olayların rol oynamış olabileceğine dikkat çekmiştir.¹³⁴ Dolayısıyla Amr'ın Ebû Mûsâ'yı aldattığı iddiaları oldukça şüpheli olup, kendisine atılmış bir iftira gibi gözükmektedir.

İbn A'sem'in de anlatısında yer verdiği yüzük meselesiyle ilgili olarak Ahmet Önkal, rivayetlerin çeşitliliğine de atıfta bulunarak "Bir rivayete göre Ebû Mûsâ, Ali'yi ve Muâviye'yi parmağından yüzüğünü çıkarttığı gibi halifelikten çıkartmış, Amr ise Muâviye'yi, yüzüğünü parmağına taktığı gibi hilâfet makamına getirmiştir; diğer bir rivayette çıkartılıp takılan şey yüzük değil, sarıktır; bir başka rivayette ise bunların ikisinin yerine kılıç geçmiştir. Bu anlatım farklılığı şüphesiz bir "ızdırab"ın, bir "illet"in ifadesidir" diyerek rivayetlerin asılsız olduğuna işaret etmiştir.¹³⁵ Gerçekten de "Bu tarzdaki rivayetler, Emevîleri ve taraftarlarını takbîh etmek üzere Emevîlerin hasmı durumunda bulunan çeşitli gruplar tarafından uydurulmuş; bu uydurma rivayetleri de bazı tarihçiler dönemlerinin ve takip ettikleri metodun bir özelliği olarak olduğu gibi nakletmişlerdir."¹³⁶ Eserdeki nakillerde sahâbeye dair çok titiz davranılmadığı da dikkat çekmektedir. Kaldı ki "Şîî düşüncede sahabenin konumuna bakıldığında genel olarak sahabenin ta'n edildiği, birkaç kişinin dışında geri kalanların tamamının küfür, nifak, irtidad, yalan söylemek ve Kur'an'ı tahrif etmekle itham edildikleri görülmektedir."¹³⁷ Şîî anlayışa göre Hz. Peygamber hayattayken saf ve temiz olan birçok sahâbî, vefatından sonra bu hal üzere devam edememişlerdir.¹³⁸ İbn A'sem özelinde değerlendirilecek olursa, müellifin Hz. Ali'nin vasîliğine dair inanca eserin muhtelif yerlerinde atıfta bulunması, eserde Hz. Peygamber (sav) ve sahâbenin adına uydurulmuş rivayetlere yer vermesi, mesnetsiz hikâyeler ve başka eserlerde geçmeyen şiirleri kullanması gibi hususlar eserin yazımında mezhebî kaygıların ön planda tutulmuş olduğuna dair kanaati güçlendirmektedir.

Sonuç

İbn A'sem el-Kûfî'nin Kitâbü'l-Fütûh adlı eseri ihtiva ettiği bilgiler açısından son derece kıymetli bir eserdir. Bunun yanı sıra yazımında mezhebî kaygıların etkin şekilde rol oynaması sonucu ortaya çıkan taraflı anlatım eseri oldukça ilginç kılmaktadır. Eserde Sıffin Savaşı ve Tahkîm Hadisesi

¹³⁴ Philip K. Hitti, *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present* (New York: St. Martin's Press, 1996), 181.

¹³⁵ Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", 62.

¹³⁶ Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", 62.

¹³⁷ Hanifi Şahin, *Şiîlerin Gözüyle Sünnîler, İlk Dönem Şiî Kaynaklarda Sünnî Algısı* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 235.

¹³⁸ Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, 154.

ile ilgili rivayetler anlatılırken rivayetlerin kaynakları tek tek belirtilmemiş, anlaşılana İbn A'sem bir rivayet havuzu içerisinde kendi arzusuna göre bir metin kurgulamıştır. Her şeye rağmen İbn A'sem'in koyduğu Şîi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü o, eserinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili aşırı Şîi grupların öne sürdüğü iddialara ya da ağır hakaret ve ithamlara yer vermemiştir. Sıffin Savaşı özelinde değerlendirilecek olursa eserin anlatımında dikkati çeken bir nokta da İbn A'sem'in, Şamlıların neredeyse tamamının şahsî menfaatleri uğruna Muâviye'nin yanında buldukları yolundaki anlatımlarıdır. İbn A'sem'in naklettiğine göre Şamlılar Muâviye ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde daima dünyayı dinlerine tercih ettiklerini itiraf ederek bunu Muâviye'nin başına kakmışlar ve karşılık olarak sürekli yeni bağışlar istemişlerdir. Fakat hakikatte bunun da bir karşılığı yoktur. Zira yıllarca Hz. Muâviye'nin yönetimi altında kalıp tek bir şikâyette bulunmayan ve neredeyse Medine'den uzak özerk bir yapı içerisinde yaşadıklarını söyleyebileceğimiz Şamlıların Hz. Ali gibi otoriter bir figürün kontrolü altına girmekten kaçınmak istemeleri son derece muhtemeldir. Bunun yanı sıra Ümeyyeliler tarafından Hz. Osman'ın kanı üzerinden yapılan propagandanın Şamlılar üzerindeki etkisi de hafife alınmamalıdır. Dolayısıyla Muâviye taraftarlarının meşru halifeye karşı çıkmayı göze alarak ayaklanmalarının, Muâviye'nin ihsanlarına kıyasla çok daha güçlü gerekçeleri vardır. Eserde, tahkîmle ilgili olarak Amr b. el-Âs'ın kararın ilanı sırasında Ebû Mûsâ'yı aldattığına yönelik olarak yer alan rivayetler de asılsız olup Amr b. el-Âs ve Şam tarafı hakkındaki olumsuz propagandanın bir ürünü olmalıdır. Muhtemelen bu rivayetler Emevîleri ve taraftarlarını kötülemek adına dönemin siyasi konjonktürüne uygun olarak kaleme alınmıştır. Anlaşılana tarih yazımında siyasi ve mezhebî kaygılar rol oynamış, müellifler çelişkili ve izaha muhtaç rivayetleri sıhhat açısından inceleme ihtiyacı duymayarak aynen aktarmışlardır. Bu yüzden Hz. Ali döneminde yaşanan olaylarla ilgili olarak başvuru İbn A'sem ve Vak'atu Sıffin yazarı Minkârî (ö. 212/827) gibi Şîi temayüllü bazı müelliflerin eserlerinde ideolojik görüşlerin etkili olabileceği ihtimali gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

- Âğâ Büzürg-i Tahrânî. *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi's-Şî'a*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1983.
- Akdoğan, Mehmet Nur. *Tarihsel ve Aktüel Boyutlarıyla Gadîr-i Hum*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II: (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 14. Basım, 2015.
- Apak, Âdem. *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ateş, Ali Osman. *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demir, Abdulalim. *İmâmiyye Şîa'sında Sahâbe Tasavvuru*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Demircan, Adnan. "Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6 (2005), 51-58.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2010.

- Demircan, Adnan. “Tahkim Sürecinde Hz. Ali”. *Hazreti Ali*. ed. Ali Aksu. 157-168. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Dölek, Adem. “el-Velid b. Ukbe'nin Hayatı ve Sahâbe Adâleti Açısından Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/1 (2002), 93-110.
- Dügeroğlu, Muhsin. *İlk Dönem İslam Tarihçilerinin Sıffin Savaşı'na Yaklaşımları*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2021.
- Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ' İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Darü'l-Maârif, 1967.
- Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Muhammed Fethî es-Seyyîd. 5 Cilt. Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1995.
- Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr eş-Şâfiî. *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 21 Cilt. Dâru Hicr li't-Tiba'a ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1998.
- Efendioğlu, Mehmet. “Velid B. Ukbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/403-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. “İbn A'sem el-Kûfi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Gadîr-i Hum”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmiyye Şiası, Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2. Basım, 2008.
- Hakyemez, Cemil. *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hendek Gazvesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hitti, Philip K. *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present*. New York: St. Martin's Press, 10. Basım, 1996.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi el-Ahbârî. *Kitâbü'l-Fütûh*. thk. Ali Şîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1991.
- Karahan, Abdullah. “Hz. Hüseyin'in Öldürüleceğini Bildiren Rivâyetler Açısından Hadis Kaynaklarında Kербela Olayı”. *Çeşitli Yönleriyle Kербela*. ed. Alim Yıldız. 3/23-58. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010.
- Kâtip Çelebi. *Keşf-el-Zunun*. ed. Şerefettin Yaltkaya - Rifat Bilge. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2014.

- Kelpetin, Mahmut. *İbn A'sem el-Kûfi'nin (ö. 320/932'den sonra) Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir dönemi*. Marmara Üniversitesi, 2002.
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa'nın Oluşumu: Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Kurat, Akdes Nimet. "Abû Muhammad Ahmad Bin A'sam Al-Kûfi'nin Kitâb Al-Futûh'u". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/2 (1949), 255-273.
- McLaren, Andrew. "Dating Ibn A'tham's History". *Al-'Usur al-Wusta*, 183-234.
- Minkârî, Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-. *Vak'atu Sıffin*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990.
- Nedvî, Muînüddîn Ahmed - Ensârî, Sa'îd Sahib. *Asr-ı Saadet*. ed. Eşref Edib. çev. Ali Genceli. 6 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985.
- Önkâl, Ahmet. "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2 (2003), 33-68.
- Öz, Mustafa. "Gâliyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/333-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öz, Mustafa. "Kurrâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/445-446. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öz, Mustafa. "Takıyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. "Vasî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Palazoğlu, Beytullah. *İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2023.
- Sandıkçı, Kemal. "Tulekâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sansarkan, Yusuf. *İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi*. Bursa Uludağ Üniversitesi, 2017.
- Storey, Charles A. *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. London, 1970.
- Şahin, Hanifi. *Şîilerin Gözüyle Sünnîler, İlk Dönem Şîi Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.
- Tanrıverdi, İsmail. *Sıffin Vakası*. Kitabı Yayınevi, 2023.
- Togan, Zeki Velidi. "İbn A'semülkûfi". *İslâm Ansiklopedisi*. 702. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Tosun, Rukiye. *Belazürî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi*. Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Ural, Cemal. *Ammâr b. Yâsir'in Azgın Bir Topluluk Tarafından Öldürüleceğine Dair Rivayetin Hadis Tekniği Açısından Tahlili*. Fırat Üniversitesi, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.

Yahya, Mahayudin Hajji. “İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffin Vakası”. çev. Ahmet Turan Yüksel. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2010), 241-260.

Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.